

IL-FAKULTÀ TALARTI
Id-Dipartiment tal-Malti
Settembru 2019

Kodiċi: **MAL1030**
Taqsimastudju: **Ir-Regoli tal-Kitba Maltija fil-Prattika 1**
Letturi: Dr G. Farrugia, Prof. M. Mifsud, Dr O. Vella
Data: It-Tnejn, 4 ta' Settembru, 2019
Ħin tal-eżami: 10:00 – 12:05

F'dan l-eżami l-istudenti ma jistgħux jużaw dizzjunarji jew kotba oħra.

*Wieġeb iż-**żewġ** taqsimiet.*

A. Sib l-iżbalji ortografiċi f'dawn it-tliet siltiet, hożż sing taħthom u kkoreġihom billi tikteb il-kelma shiha fil-verżjoni t-tajba bl-aħmar fl-ispazju ta' fuqhom. [90 marka]

Silta 1

IL-KAPPELL TA' ZOLLI

Wenzu kien qiegħed fuq sigġu ħdejn il-bieb jilgħaq ix-xemx, bil-**pipa** f'ħalqu, idejh fuq żaqqu, b'rasu 'l fuq **imserrha mal-**ħajt u b'maktur imxaqleb għal fuq għajnejh biex itaffilu t-tagħmix tax-xemx ta' Marzu. Fuq naħa waħda tiegħu taħt is-sigġu, Lelluxu, il-qattus fessud ta' Rożi, kien qiegħed bis-solennità kollha jagħmel iċ-ċerimonja tal-ħasla b'siequ ta' wara 'l fuq qisha xemgħa, u **bi lsien u tiela'** u nieżel jilgħaq 'il żaqqu. Fuq in-naħa l-oħra kien hemm Friefet, il-kelb fox terrier ta' Ġakbu s-sagristan, **mimdud** għal tulu, b'għajn waħda l-ħin kollu fuq Lelluxu, għal li jista' jinqala'. Wenzu kien għadu kif kiel ikla ful bit-tewm **tagħqad** fuq id-difrejn (għax bħala koka Rożi ma kienet iċċediha 'l ħadd), imsoqqija bi flixkun minn dak li Kurun kien iwarra b'għall-ħbieb tal-qalba. Kien bil-ħsieb li jiddiġerixxi l-ikla bil-kwiet li Wenzu ħareġ ħdejn il-bieb u qagħad f'dik il-ħemda, jiġbed nifs wara nifs mill-pipa. Wara ftit in-nifsijiet **kulma** jmur aktar bdew jitbiegħdu, u Wenzu beda jintilef f'nagħsa l-aktar ħelwa, u l-

pipa bdiet **taqagħlu** minn ħalqu, meta f'daqqa waħda lehen ta' qroqqa qajmu b'**ħasda**:

“Wenz, Rożi ġewwa?”

Wenzu għolla l-maktur minn fuq għajnejh, bexxaq għajn waħda, u dak li ra, ma riedx jemmnu. Bexxaq l-għajn l-oħra, u t-tieni dehra m'għogbitux aktar mill-ewwel. Berraq għajnejh it-tnejn f'salt, u qalbu għamlet qabża u kwazi tħabblet fi griżmejh. Għorok għajnejh u reġa' ħares.

Il-**vizibilità** kienet tajba. Le, li kellu quddiemu ma **kinitx** vizjoni – kienet tabilhaqq Zolli, l- akbar xewka li kellu f'ħajtu. Imma dak li ma ħalliehx jemmen 'l għajnejh, u **ġiegħlu** jaħseb li moħħu kien tilef xi skorfini, ma kienx il-wiċċ ta' Zolli, li Wenzu kien ixebbhu ma' ħobża ta' Malta, b'għajnejh li kienu qishom żewġ bżarjet suwed, imnieher **qisu** patata u ħalq li ma kienx ħlief linja qisha **maqtugħa** b'sikkina, li kienet tibda minn widna, tgħaddi u tistaħba taħt imneħirha, u tispicċa ħdejn l-oħra. Lanqas kien **xagħharha**, li Zolli kienet tkebbeb fuq rasha f'żewġ saffi bħal qargħa ħamra żgħira mrikkba fuq qargħa ħamra mdaqqa, li qanqal lil Wenzu bħalma terremot iqanqal pajjiż. Li ħasad lil Wenzu kien il-fatt li dawk iż-żewġ qargħat ħomor, minflok ma kienu, bħas-soltu, ikkupplati b'għonnella qisha qlugħ f'riħ fil- poppa, kienu mkebbin go kappell enormi roża, bil-faldi jperpru fiż-żiffa qishom gwejnaħ ta' gawwi, bil-koppla twila u ppuntata, **imdawra** frott u fjuri.

Malli Wenzu ġie f'tiegħu beda jrodd is-salib.

“Mela qiegħed tara x-xitan?” staqsietu Zolli.

“**Dażgur**, qed nara lilek!” wegħibha Wenzu.

“Mur ħares lejn il-mera,” qaltlu pronta pronta Zolli, “u tara l-kap tagħhom.”

Dak il-ħin **żewġt itfal** li kienu lemħu mill-bogħod lil Zolli b'dak il-kappell fuq rasha qisu l-wirja ta' 'fjuri u frott li ssir fl-Imnarja, u li kienu raw kif għamlu u serqu żewġ bajdiet minn taħt il-qroqqa li nannithom **kellha** taħt it-taraġ, waslu sa ftit bogħod mid-dar ta' Wenzu u waqfu. Xena bħal dik li kien hemm fuq ras Zolli, **dehrihom**, ma kienx ta' 'min iħalliha tgħaddi mingħajr l-unuri li kienu jisthoqqulha.

Waqfu u kkalkulaw il-bogħod u l-mira. "**Fajjarhielha**, ħi!" qal wieħed lill-ieħor, "ara tiegħi sejra."

Wenzu, li kien irpilja mill-**hasda**, meta ra lil Zolli titmašhan b'dak il-kappell jixxejjer mat-tixjir ta' rasha u l-fjuri u l-frott jimminaċċjaw li jaqgħu minn mument għal ieħor, infexx f'daħka kbira li iżda waqfet f'salt **xħin** l-ewwel bajda, immirata b'sengħa li ma tiżbaljax, żgiccat ħafif ħafif minn fuq il-koppla tal-kappell ta' Zolli, inkisret ftit, u spiċcat il-karriera tagħha f'ħalq Wenzu. Kien għadu bilkemm sparaha 'l barra b'għajta ta' barri ferut, xħin it-tieni bajda, li kienet ħarġet minn id aktar imgħallma, ħadet lil Zolli paqq fuq għonqha u nfaqqgħet u **tferrxet mal**-erbat irjieħ qisha murtal tal-ftuħ. Dan kollu ġara f'kemm trid biex tgħid 'Ġiezu Marija'. Għal nofs mument, tant Wenzu kemm Zolli baqgħu miblugħin qishom żewġ ħutiet maqbudin f'sunnara, b'ħalqhom miftuħ u għajnejhom imberrqin u mqabbżin **'il barra** xiber.

L-ewwel li ġiet f'tagħha kienet Zolli li, billi ma **setgħetx** tkun taf minn fejn kien ġej dak il-bombardament, naturalment waħħlet f'Wenzu u **fajritlu** daqqa ta' ponn taħt geddumu li ħaditu għal għarrieda u qalbitu għal fuq Friefet, li naturalment waħħal fil-Lelluxu u ħebb għalih. Lelluxu kien pront tella' dahru bħal dahar ta' ġemel, qajjem sufu, kixef snien, u b'lehen tal-biza' bagħat lil Friefet isaqqi l-ħass. Lelluxu u Friefet kienu **qegħdin** iħarsu lejn xulxin bil-herra u jinkurlaw kif jafu huma, xħin Wenzu, minxur fl-art jogħrok geddumu wara

dik id-daqqqa, ħataf lil Zolli mill-pexxun u qalibha.

It-**twerżiq** ta' Zolli, l-għajjat ta' Wenzu, l-inbiħ ta' Friefet u t-tnewwiħ ta' Lelluxu qajmu r-raħal min-nagħsa ta' waranofsinhar. L-ewwel spettaturi kienu, naturalment, iż-żewġt itfal li kienu ssuttawhom. Warajhom waslu Ġakbu s-sagristan, Gori l-gabillott, Kurun tal-inbid, l-ispizjar u s-Sur Ġizmond, u magħhom qabda nisa, irġiel, tfal u klieb.

Daru dawramejt ma' Wenzu u Zolli, min ikeskes minn hawn, min **jinbex** minn hemm. Rożi, **imqajma** mill-isbaħ raqda, kebbet rasha f'xall u ħarġet fil-gallarija. Malli rat dak il-pandemonju kollu daħlet ġewwa, qabdet friskatur li kien mimli bl-ilma, **reġġhet** tfaċċat bih, u bla kumplimenti ta' xejn battlitu fuq dik il-geġwiġija.

Kos, il-ħajja x'kull ċajta jkollha lesta għalina! Min kellu **jgħidlu** lil Wenzu, waqt li kien qiegħed jilgħaq ix-xemx, b'ikla ful bit-tewm u flixkun **inbid** f'żaqqu bla ebda ħsieb itaqqallu moħħu, kuntent daqs papru li sab l-ilma, x'kien hemm lest għalih? U dan kollu, għaliex lil Zolli kienet ġietha l-**idea rivoluzzjonarja** li tilbes **kappell**!

(Adattata minn *Id-dinja ta' Wenzu u Rożi* ta' Ġ'orġ Zammit)

It-tabakk huwa l-kawża globali ewlenija ta’ mard u mwiet li jistgħu jiġu evitati.

It-tabakk huwa wkoll il-kawża ewlenija tal-kanċer. It-tipjip huwa l-iktar forma ta’ użu mit-tabakk li tagħmel ħsara, tant li jgħib miegħu l-ikbar sehem ta’ mard marbut mat-tabakk. It-tipjip tas-sigaretti joqtol iktar min-nofs ta’ dawk li **jpejpu** għal tul ta’ żmien.

Kull sena, l-użu tat-tabakk jikkawża madwar 6 miljun mewta u iktar minn nofs triljun dollaru fi ħsara ekonomika madwar id-dinja. Huwa stmat li t-tabakk se joqtol sa biljun ruħ dan is-seklu jekk ma tiġix implimentata malajr il-Konvenzjoni ta’ Qafas dwar il-Kontroll fuq it-Tabakk (FCTC) tal-**Organizzazzjoni** Dinjija tas-Saħħa (WHO). Fl-**Ewropa**, id-Direttiva riveduta dan l-aħħar dwar il-Prodotti tat-Tabakk tispeċifika r-regoli li jikkontrollaw il-produzzjoni, il-preżentazzjoni u l-bejgħ ta’ prodotti tat-tabakk u prodotti oħrajn relatati, bil-ħsieb li jiġu armonizzati d-differenzi bejn il-pajjiżi fi kwistjonijiet li għandhom x’jaqsmu mal-**kontroll** tat-tabakk u tiġi salvagwardata s-saħħa pubblika.

Ma hemm ebda mod sikur kif **tuża** t-tabakk, u t-tipjip huwa l-iktar mod **perikoluż** peress li l-ikbar riskju ta’ kanċer ġej mill-ħruq tat-tabakk jew it-tipjip tat-tabakk minħabba li ħafna mis-sustanzi tossiċi, **inkluzi** sustanzi karcinoġeni, jinħolqu matul il-proċess ta’ ħruq. It-tabakk, speċjalment id-duħħan tiegħu, jikkawża tipi differenti ta’ kanċer. It-tipjip tat-tabakk jikkawża wkoll il-kanċer f’dawk li ma jpejpu imma jieħdu d-duħħan tat-tabakk manifs **mingħand** dawk li jpejpu.

Ir-riskju ta’ kanċer tal-pulmun huwa **mal**-għoxrin darba **ogħla fl-irġiel** u n-nisa li jpejpu meta **mqabbla** ma’ dawk li ma jpejpu. Ir-riskju jikber iktar ma jiżdied in-numru ta’ snin li l-individwu jkun ilu jpejje, in-numru ta’ sigaretti li jpejje kuljum, u l-età ta’ meta jkun beda

jpejjep. Fl-Ewropa huwa stmat li t-tipjip jikkawża 82% tal-każijiet ta' kanċer tal-pulmun.

L-effetti negattivi tat-tabakk jiżdiedu bil-konsum tax-xorb alkoħoliku u anki f'ċerti **xogħlijiet** li jesponu lill-ħaddiema għal aġenti oħrajn li huma **magħrufin** li jikkaġunaw il-kanċer, pereżempju l-ażbestos. Bil-konsum tal-alkoħol u t-tipjip, ir-riskju tal-kanċer tal-**kavità** orali, il-faringi, il-laringi u l-esofagu **jiżdied** b'mod sostanzjali, jiġifieri t-tipjip u x- xorb alkoħoliku **jiżdulek** ir-riskju tal-kanċer iktar mit-tipjip waħdu.

L-evidenza xjentifika turi b'mod konkluziv li r-riskju tal-kanċer jonqos wara li tieqaf tpejjep f'kull età, iżda iktar ma tkun għadek żgħir meta tieqaf, iktar se tibbenefika. Bħala medja, dawk li jpejpu jtilfu tal-inqas 10 snin ħajja meta mqabblin ma' dawk li qatt ma pejpu. Il-waqfien mit-tipjip qabel l-40 sena **jnaqqas** ir-riskju tal-mewt **minħabba** t-tipjip b'madwar 90%. Qatt **mhu tard** wisq biex tieqaf tpejjep; il-waqfien f'kull età jnaqqas ir-riskju tal-mewt meta mqabbel ma 'min jibqa 'jpejjep. Il-waqfien mit-tipjip għandu **wkoll benefiċċji** evidenti oħrajn fuq is-saħħa tagħna.

Hemm bosta affarijiet li jistgħu jagħmlu dawk li jpejpu biex iżidu l-possibilitajiet tagħhom li **jirnexxilhom jieqfu għalkollox**. L-aħjar evidenza turi li dawk li jużaw taħlita ta' appoġġ farmakologiku u komportamentali għandhom erba' darbiet il-probabilità li jieqfu għalkollox meta mqabblin ma' dawk li ma jużaw ebda appoġġ. Dawk li jużaw metodu wieħed biss minn dawn xorta waħda aktarx li jieqfu jpejpu kompletament. L-iktar strateġiji ta' appoġġ farmakologiku effettivi li huma **użati** spiss jinkludu t-terapija b'sostitut għan-nikotina (NRT), il-vareniklina u ċ-ċitisina. Bħalissa, iċ-ċitisina hija disponibbli fl-Ewropa Ċentrali u **tal-Lvant** biss. L-appoġġ fl-**imgiba** jinkludi assistenza dwar strateġiji prattiċi biex timmaniġġja l-istress, tkisser id-dipendenza, gwida fuq kif tuża l-NRT, u kif tkampa bil-kilbiet u s-sintomi tal-astinenza. Dan it-tip ta' appoġġ jista' jingħata wiċċ imb wiċċ jew permezz

ta' **mezzi** bħat-telefown, is-sistema ta' messagħi bit-telefowns ċellulari, jew fuq l-Internet. L-ispizjara, it-tobba tal-familja jew professjonisti oħrajn tal-kura tas-saħħa jistgħu jiffaċilitaw l-aċċess għal dan it-tip ta' appoġġ. Azzjoni oħra li ssostni l-astinenza mit-tipjip hija l-użu ta' dar li fiha hadd **ma** jista' jpejjep.

(Adattata mis-sit <https://cancer-code-europe.iarc.fr/index.php/mt/12-il-mod/tabakk/4464>)

Silta 3

IL-BELLIEGĦA

Fi tfulitu kien spiss jiġi jittawwalli. Kien jiftaħ l-għatu tal-bir, jixxabbat 'l isfel u jgħidli "Baaa!" U jiena kont inwiegħbu lura: "Baaa!" Kont ngħid f'qalbi, "Dat-tifel għad xi darba nisirqu!" Kellu barmil ċkejken tal-baħar, kollu tpingija ta' ħut u arzell. Fettiġli jorbtu ma' biċċa spaga u jipprova **jtella'** l-ilma bih. Imma l-ispaga ma **felhitx** it-toqol tal-ilma ... u **sraqthulu**. Beda jibki u mar jiġri jgħib ir-rampila. Imma ma ħallejtux jieħdu lura. Hawn għadu għandi, **imsaddad** u mmermer, bl-arzell u l-ħut ifittxu l-ilma baħar għalxejn. Darba oħra, mid-dehra, ma kienx qed jistudja biżżejjed. Kont smajt lil missieru jirrabja miegħu u jgħidli li qed jaħli wisq ħin jilgħab b'dawk l-**imgharrqin** suldati taċ-ċomb li kienet **tatu** zitu. U meta t-tifel beda jtawwal ilsienu, il-missier kien tilef sabru. Fetaħ l-għatu tal-bir u qallu:

"Min ma **jismax** bis-sewwa, ikollu jisma' bid-dnewwa!"

U s-suldati **nizlu** jiġru hdejja u minn għallieda felħana spiċċaw bugħaddasa mitlufa.

Imbagħad it-tifel gie jittawwalli, **jibki** u jolfoq. U jiena bkejt miegħu.

Għaddew tliet snin jew erbgħa u t-tfajjel beda jitfarfar. Dakinhar li reġa' gie jittawwalli ma kienx qed jibki u jolfoq. Kien jidher **imbeżza'**. Ta daqqa t'għajn madwaru u f'leħha ta' berqa xehitli rigal. Arloġġ tal-polz. Baqa' jħares lejja biex jaċċerta ruħu li **lqajt** ir-rigal li offrieli ... u blajtu. U meta ħarist sewwa f'għajnejh qrajt l-istorja kollha. Kien arloġġ ta'

missieru. Fettillu joħodhulu biex jippruvah ftit mal-polz tiegħu. Żelaqlu minn idu u l-ħgieġa saret frak. U waqt li l-arloġġ iltaqa' mal-barmil u s-suldati, il-minutieri waqfu fuq is-sagħtejn u kwart, u jiena rgajt ħarist f'għajnejh u għedtlu:

“Tinkwetax, tfajjel. Jiena **nostorlok** is-sigrieti tiegħek kollha. Bħalma għadni nostor is-sigrieti t'ommok.”

Dik ukoll, snin twal ilu, kienet giet tittawwalli mwerwra. Kellha f'idha kaxxa tal-landa u qabel ma **xeh̃tithieli**, fetħitha biex tagħti l-aħħar daqqa t'għajn **lil** dawk l-ittri għeżiež. U qrajt il-ġrajja kollha fil-biża' t'għajnejha. Issa li l-maħbub tagħha kien abbandunaha, riedet tara kif teħles **minn** dawk l-ittri. **Ma** riditx li jiġu f'idejn żewġha. Kienet se taħraqhom, imma ma kellhiex qalb tixhethom l-infern. Rassithom ġo kaxxa tal-landa u tathomli. U, l-istess bħalma għamel binha snin wara, qagħdet tħares lejja u lejn is-sigriet li kienet fdatli.

Għaddew is-snin u t-tfajjel kiber u xjaħ u kont ili għomor ma narah. Izda dan l-aħħar reġa' ftakar fija. Ħa drawwa jiġi jiftaħ l-għatu tal-bir u **joqgħod** jittawwalli. U meta nħares f'għajnejh u nara fihom sensiela twila ta' elegiji, nibda ngħidlu:

“Din x'ħajja hi li qed tgħix? Ejja għandi u **nnessik** kollox!”

Imma t-tfajjel-xwejjjaħ kien jagħlaqli l-bieb f'wiċċi u nibqa' nisimgħu jokrob ħdejn il-ħerza tal-bir. U hemmhekk sabuh imgeddes il-ġirien meta kienu ilhom xi ġranet ma jarawh. U jiena bkejtu wkoll u b'qalbi maqsuma għedtlu:

“Għax ma ġejtx għandi? Kont nerga' nostorlok is-sigrieti tiegħek. Kont **illaqqgħek** mas-suldati taċ-ċomb, mal-barmil tal-ħut u l-arzell u mal-arloġġ li għadu wieqaf fuq is-sagħtejn u kwart. U fuq kollox, kont niftaħlek il-kaxxa tal-landa **u** ngħidlek **min** kien missierek tassew.”

(Adattata mill-kitba ta' Trevor Żahra "Il-Belliegħa")